

Психолого-дидактичні засоби розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх фахівців соціономічних професій

У статті досліджуються психолого-дидактичні засоби розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх фахівців соціономічних професій. Автор стверджує, що для розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх фахівців соціономічних професій важливим є застосування відповідних психолого-дидактичних засобів, впровадження у навчально-виховний процес активних методів навчання та ін. Пізнання студентами – майбутніми фахівцями соціономічних професій себе і формування на цій основі певного ставлення до себе як до майбутніх фахівців, самоствердження та зміна самооцінки визначають професійне зростання студентів, в основі якого лежить прагнення бути відповідальним за виконання професійних обов'язків, вміння спілкуватися з колегами й іншими людьми.

Ключові слова: психолого-дидактичні засоби, особистісна зрілість, майбутні фахівці соціономічних професій, самоствердження, самооцінка, спілкування, комунікативна компетентність.

В статье исследуются психолого-дидактические средства развития профессионально значимых характеристик личностной зрелости будущих специалистов социономических профессий. Автор утверждает, что для развития профессионально значимых характеристик личностной зрелости будущих специалистов социономических профессий важным является применение соответствующих психолого-дидактических средств, внедрение в учебно-воспитательный процесс активных методов обучения и др. Познание студентами – будущими специалистами социономических профессий себя и формирование на этой основе определенного отношения к себе как к будущим специалистам, самоутверждение и изменение самооценки определяют профессиональный рост студентов, в основе которого лежит стремление быть ответственным за выполнение профессиональных обязанностей, умение общаться с коллегами и другими людьми.

Ключевые слова: психолого-дидактические средства, личностная зрелость, будущие специалисты социономических профессий, самоутверждение, самооценка, общение, коммуникативная компетентность.

Актуальність проблеми. Успішне вирішення нових завдань, поставлених перед системою освіти України, кардинальні зміни в

суспільно-політичному та економічному житті суспільства вимагають готовності майбутніх фахівців соціономічних професій до компетентної праці. Актуальним у наш час є підвищення вимогливості особистості до себе і до своєї професійної діяльності на основі розвитку та вдосконалення її самосвідомості. Особливості соціально-економічного розвитку країни потребують високого рівня фахової підготовки майбутніх фахівців соціономічних професій, вивчення психологічних особливостей їхньої професійної самосвідомості з метою підвищення якості підготовки фахівця та розвитку комунікативної компетентності як складової професійної компетентності. Майбутні фахівці соціономічних професій працюватимуть з особистостями і, водночас, самі є особистостями, впливаючи на інших.

Аналіз останніх досліджень. У контексті актуальних проблем психології розвитку особистості майбутніх фахівців соціономічних професій вагоме місце належить формуванню професійної самосвідомості, навичок самооцінки та саморегуляції поведінки. Феномен самосвідомості більш глибокий за своїм психологічним змістом, ніж проблема свідомості. У психологічній структурі особистості майбутніх фахівців соціономічних професій самосвідомість є центральною ланкою, яка характеризує рівень їх професіоналізму й успішність професійної діяльності.

У працях дослідників В.В. Андрієвської, І. Д.Беха, Т.В. Дуткевич, І. А.Зязюна, Н. М.Лосевої, С. Д. Максименка, О. В.Савицької та ін. найбільш повно досліджено самосвідомість фахівців. Але на сьогодні не всі існуючі теорії достатньо висвітлюють особливості й закономірності розвитку самосвідомості в процесі професійної підготовки особистості майбутніх фахівців соціономічних професій до професійної діяльності. Особливо вагомим для розвитку особистісної зрілості цих фахівців стає прагнення студентів до особистісного зростання й відповідні умови під час навчання та у позаурочний час. Тому припустимо, що розвиток професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх фахівців соціономічних професій уможливиться при створенні певних умов під час їх професійної підготовки й важливе значення для розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів матимуть психолого-дидактичні засоби, поєднання яких буде доцільним у професійній підготовці майбутніх фахівців соціономічних професій, оскільки враховуються особливості їх майбутньої професійної діяльності (психологічні) та сьогоднішні умови їхнього навчання у виші (дидактичні).

На нашу думку, психолого-дидактичні засоби розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості май-

бутніх фахівців соціономічних професій – це психолого-дидактичні матеріали і засоби, завдяки яким успішно й ефективно майбутні фахівці підвищують рівень своєї особистісної зрілості, розвивають власні професійно значущі характеристики.

Дослідники О. О. Бодальов, О. Ф. Бондаренко, Ж. П. Вірна, П. П. Горностай, Р. С. Немов, В. Г. Панок, Н. І. Пов'якель, Н. В. Чепелева, Т. С. Яценко та ін. звертають увагу на важливість особистісного зростання майбутніх фахівців, але, водночас, психолого-дидактичні засоби розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх фахівців соціономічних професій вивчено недостатньо, що ми і визначили як мету нашого дослідження – здійснити аналіз психолого-дидактичних засобів розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх фахівців соціономічних професій.

Виклад основного матеріалу. Особистість майбутніх фахівців соціономічних професій розвивається і змінюється впродовж навчання у вищому навчальному закладі (ВНЗ), при цьому навчальна діяльність має професійне фахове спрямування і становить собою цілеспрямований процес, який має на меті розвиток професійної компетентності, завдання і як результат готовність до професійної діяльності. Під час навчальної діяльності забезпечується професійний саморозвиток особистості та формування професійної самосвідомості, яка допомагає студентові стати конкурентоспроможним фахівцем, здобути якісну професійну освіту. Формою прояву професійної самосвідомості є усвідомлення майбутніми фахівцями своїх нахилів, інтересів, здібностей та рівня професійної готовності. При підготовці майбутніх фахівців соціономічних професій, на нашу думку, доцільно застосовувати модель навчання, яка б стимулювала у суб'єктів учіння потребу в особистісному зростанні. Завдання викладачів ВНЗ полягає у доцільному використанні при викладанні навчальних дисциплін відповідних дидактичних засобів для розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх фахівців.

Під час професійної підготовки майбутніх фахівців доречно, на наш погляд, використовувати проблемне навчання як систему методів і засобів навчання, основою якого виступає моделювання реального творчого процесу за рахунок створення проблемної ситуації і управління пошуком вирішення проблеми. У своїх дослідженнях О. В. Хроменко відносить метод проблемного викладу до інформаційно-пошукових методів навчання [8, с. 32]; метод навчального диспуту застосовує для активного пізнавального пошуку; метод спостереження використовує для підвищення

інтересу студентів до обраної професії [8, с. 33], а для розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх фахівців соціономічних професій ефективними педагогічними засобами, на нашу думку, є активні методи навчання, метод аналізу конкретних ситуацій, моделювання майбутнього професійного процесу, метод “круглого столу”, ділові ігри, метод самостійного формулювання психологічних понять [8, с. 35–41].

Метод аналізу конкретних ситуацій сприяє формуванню у майбутніх фахівців соціономічних професій уміння вирішувати різні за складністю завдання; метод моделювання майбутнього професійного процесу являє собою відтворення реальних професійних ситуацій у спрощеному вигляді і дозволяє перетворювати і акумулювати знання, отримані при вивченні відповідних теоретичних предметів з метою їх практичного застосування. В основу методу “круглого столу” закладено принцип колективного обговорення проблем і конфліктних ситуацій. Ділова гра пов’язана з моделюванням ситуацій професійної діяльності з корекцією професійних завдань для досягнення цілей професійної підготовки.

Дослідник Р. М. Грановська відносить до активних методів навчання такі методи: метод конкретних ситуацій, який розвиває здібність до аналізу професійних ситуацій і уміння формулювати завдання самостійно [3, с. 466]; метод інциденту, спрямований на подолання вікової й особистісної інерційності та вироблення адекватних способів поведінки в напружених стресових ситуаціях [3, с. 469]; метод тренування чутливості формує у людини уміння керувати стилем своєї поведінки за рахунок усвідомлення того, як вона сприймається оточуючими, які дії провокують їх симпатію або антипатію, розвиває такі особисті якості, як чутливість, сприйнятливність до психічного стану оточуючих, їх установок і прагнень [3, с. 474]; метод мозкової атаки (мозковий штурм) передбачає групове вирішення творчої проблеми, яка забезпечується за допомогою особливих прийомів та спрямована на активізацію творчої думки [3, с. 479]; метод ділової гри використовує події майбутньої практичної діяльності, демонструє учасникам можливості довгострокових стратегій і їх вплив на ефективність майбутньої професійної діяльності [3, с. 486]; метод занурення передбачає навчання з елементами релаксації, навіювання та гри [3, с. 492].

Р. М. Грановська вважає особливістю всієї групи активних методів те, що: 1) навчання проводиться в ситуаціях, максимально наближених до реальних, дозволяючи матеріал, що підлягає засвоєнню, ввести в мету діяльності, а не в засоби; 2) здійснюється не лише повідомлення знань, але і навчання умінь практичного

використання, що вимагає формування певних психологічних якостей фахівців; 3) організується формування нової, якісно іншої установки на навчання в емоційно насиченому процесі колективної творчої праці [3, с. 507].

Суб'єктна позиція майбутніх фахівців соціономічних професій повинна сприяти оптимізації їх самостійної роботи щодо розвитку особистісної зрілості, тому варто, ми вважаємо, застосовувати індивідуальні форми роботи: самостійний добір фільмів з проблеми особистісного зростання, поглиблене вивчення теоретичних питань відповідної проблематики, виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань, проходження навчальної практики, підготовка індивідуальних звітів та ін. Ефективними є також, на наш погляд, тематичні семінари, майстер-класи з особистісного зростання, психолого-педагогічний аналіз відеофільмів, читання творів художньої літератури. Доречним було би створення наукових гуртків, навчальних майстерень, проблемно-тематичних груп, практикумів з основ особистісного зростання майбутнього фахівця проблемно-пошукової спрямованості, на яких студенти намагалися б відтворити проблемні професійні ситуації і знайти правильне їх вирішення.

Фундаментом самовдосконалення майбутніх фахівців соціономічних професій, безумовно, є розвиток самосвідомості, яку С. Д. Максименко й В. Андрієвська визначають як усвідомлення індивідом себе суб'єктом життєтворчості з неповторними фізичними і духовними якостями, потребами й здібностями, носієм інтелекту, почуттів і волі, виразником національної, професійної і групової належності в системі суспільних відносин [7].

Саме самосвідомість забезпечує усвідомлення майбутніми фахівцями соціономічних професій власних схильностей і комунікативних здібностей, впливає на розвиток професійних комунікативних якостей. І. Д. Бех вважає, що усвідомлення особистістю своїх якостей зводиться до того, що кожна особистісна якість виражає певне ставлення, тобто конкретну дію [1, с. 31].

Саморозвиток особистості являє собою не лише свідомий процес формування професійної майстерності, самоосвіти та самовдосконалення, але й мотивований, свідомий вільний вибір і прагнення досягти бажаного рівня професійної компетентності, адже пізнання студентами себе, формування на цій основі певного ставлення до себе як до майбутнього фахівця соціономічної галузі, самоствердження та зміна самооцінки – усе це визначає професійне зростання студентів, в основі якого лежить прагнення бути відповідальним за виконання професійних обов'язків, уміння спілкуватися з колегами та іншими людьми. Самооцінка відображає якісну своєрідність внутрішнього світу

особистості, виступає показником рівня її розвитку та формується за активної участі й при бажанні самої особистості.

Саморозвиток майбутніх фахівців соціономічних професій – це цілеспрямований процес самовдосконалення, який детермінується метою і стратегією навчальної діяльності, здобуттям професійних знань, умінь та навичок, виникненням потреби розвитку професійних якостей. Потреба є умовою активності майбутніх фахівців і визначає мотиви їхньої навчальної діяльності, пробуджує у них прагнення до професійного саморозвитку та самовдосконалення, бажання підвищити свої індивідуальні можливості, розвивати професійні комунікативні якості. Лише тоді, коли майбутній фахівець усвідомить необхідність та потребу в розвитку професійних якостей, він зможе активно залучитися до процесу професійного саморозвитку, який передбачає самоосвіту, розвиток професійних комунікативних якостей, бажання під час навчальної діяльності здобути професійні комунікативні знання, вміння та навички.

Формою вияву професійної самосвідомості майбутніх фахівців соціономічних професій є розуміння ними своєї соціальної позиції, професійних інтересів, нахилів, здібностей, характерологічних особливостей, рівня загальної та спеціальної готовності до професійної комунікативної діяльності, де усвідомлення власних психічних особливостей нерозривно пов'язано з певним ставленням до себе, із самооцінкою. Розвиток професійної комунікативної компетентності стає особистим надбанням кожного студента, яке здобує власними силами під час навчальної діяльності. Дослідник С. І. Дичківський, зокрема, зазначає, що діяльність студента в процесі навчання може бути активною лише тоді, коли в змісті навчання він побачить переконливу для нього мету, пов'язану з подальшою професійною діяльністю [4, с. 21].

Спрямованість як система потреб, ціннісних орієнтацій, світоглядних установок, прагнень й інтересів визначає готовність майбутніх фахівців соціономічних професій до професійної комунікативної діяльності. Від визначеності професійних мотивів залежить ефективність розвитку професійної комунікативної компетентності, що відбувається під час навчально-пізнавальної діяльності у виші. Отже, професійна мотивація визначає вибір професії та якість виконання обов'язків, пов'язаних із професійною діяльністю.

Дослідник О.О. Бодаєв [2] розділив мотиви на групи, що характеризують мотиваційну сферу особистості:

- мотиви, пов'язані з найважливішими суспільними потребами особистості за критерієм їхнього змісту: ідейні, моральні, естетичні;

- мотиви за джерелом появи, зумовленості: соціальні, діяльно-нісно-процесуальні, стимульно-заохочувальні;
- за видами діяльності: суспільні, професійні, навчально-пізнавальні;
- за часом проявлення: упродовж усього життя, протягом обмеженого часу;
- за силою вияву: сильні, помірні, слабкі;
- за проявом у поведінці: актуальні й потенційні.

Мотивація до навчальної діяльності є показником індивідуальних досягнень майбутніх фахівців соціономічних професій, що характеризується сукупністю емоційних та вольових процесів, спонукає і спрямовує навчальну діяльність студентів, розвиває їхню потребу до пізнання особливостей професійної комунікативної діяльності й визначається зовнішніми і внутрішніми чинниками розвитку. Усвідомлення власних потреб мотивує самовдосконалення та професійний саморозвиток студентів.

Професійна мотивація майбутніх фахівців соціономічних професій відбувається під час навчальної діяльності, вона є неперервним процесом, на який постійно впливають об'єктивні та суб'єктивні фактори. Саме визначення майбутнім фахівцем мотивів щодо здобуття обраної спеціальності та перспектив самореалізації як фахівця сприяє активізації навчальної діяльності.

Усвідомлення студентами своїх власних потреб мотивує їхнє самовдосконалення і професійний саморозвиток. Майбутнім фахівцям соціономічних професій з високим рівнем внутрішньої мотивації притаманна впевненість в успішному результаті, наполегливість у досягненні поставленої мети, активний пошук шляхів розвитку своїх професійних комунікативних якостей, отримання задоволення від процесу власного професійного розвитку й оволодіння необхідними професійними знаннями, уміннями та навичками. Пізнавальні інтереси майбутніх фахівців концентруються навколо їхньої потреби зрозуміти особливості професійної комунікативної діяльності, осмислити власний життєвий досвід, навчитися використовувати отримані знання у своїй професійній діяльності.

Студентський вік характеризується зростанням власного «Я», періодом саморозвитку, формуванням і розвитком професійної свідомості. Професійна самосвідомість фіксує результат розвитку професійної комунікативної компетентності, виступає регулятором професійної комунікативної діяльності. Професійна самосвідомість та самооцінка сприяють формуванню у майбутніх фахівців соціономічних професій таких почуттів, як впевненість та оптимізм, що, в свою чергу, активізують їхню навчальну діяльність, сприяють

бажанню здобувати професійні знання, розвивати свої комунікативні якості та здібності. Професійна самосвідомість майбутніх фахівців підвищує надійність, стійкість і стабільність цілеспрямованого розвитку професійної комунікативної компетентності.

У цьому віці молода людина мусить самостійно ухвалювати та реалізувати рішення, розробляти життєві плани, будувати власне життя. Під час навчання у вищому навчальному закладі студенти цілеспрямовано прагнуть здобувати професійні знання, практичні вміння та навички, розвивають свій комунікативний потенціал. На думку І. А. Зязюна, завданням кожного студента є напрацювання власних прийомів компенсації тих індивідуальних особливостей, які зумовлюють утруднення зовнішнього та внутрішнього плану професійної діяльності, зниження рівня залежності від думок інших людей, вироблення власної системи поглядів, позицій, розширення обсягу комунікативних умінь і здібність до рольової поведінки [6, с. 151].

У процесі професійної підготовки майбутні фахівці соціономічних професій повинні набути досвіду послідовного свідомого самопізнання та професійного зростання, оцінити свою індивідуальність, стати суб'єктами саморозвитку. Саморозвиток майбутнього фахівця – це цілеспрямований процес самовдосконалення, що детермінується метою і стратегією навчальної діяльності, здобуттям професійних знань, умінь та навичок, виникненням потреби розвитку професійних якостей.

Потреба є умовою активності майбутніх фахівців, визначає мотиви їх навчальної діяльності, пробуджує у них прагнення до професійного саморозвитку та самовдосконалення, бажання підвищити свої індивідуальні можливості, розвивати професійні комунікативні якості. Лише тоді, коли майбутній фахівець зрозуміє необхідність і потребу в розвитку професійних якостей, він зможе активно залучитися до процесу професійного саморозвитку, що передбачає розвиток професійних комунікативних якостей та здібностей студентів, їхнє бажання під час навчальної діяльності здобувати професійні комунікативні знання, вміння та навички.

На думку Н. В. Чепелевої [9], професійна самосвідомість передбачає наявність професійних значень (тезаурусу) і професійних смислів (особистісне професійне знання, професійне ставлення до клієнта, професійні ідеали, норми та цінності, смислоутворюючі мотиви професійної діяльності).

Ми вважаємо, що професійна самосвідомість передбачає наявність у майбутніх фахівців соціономічних професій професійної Я-концепції, ідеальний образ «Я» якої включає в себе уявлення

про те, яким повинен бути майбутній фахівець. Ці уявлення складаються в студентів на етапі розвитку професійної компетентності, в процесі ідентифікації з іншим професіоналом. Професійна самооцінка – уявлення майбутніх фахівців соціономічних професій про власну цінність як фахівця соціономічної галузі, тобто це оцінний компонент професійної Я-концепції.

Я-концепція майбутніх фахівців соціономічних професій – це складна динамічна система уявлень студента про себе як особистість і як суб'єкта професійної діяльності. Професійна Я-концепція – важливий чинник детермінації професійної діяльності майбутніх фахівців, який зумовлює їхню здатність реально будувати своє життя, бачити перспективи професійної діяльності, свої приховані можливості, чітко визначати рівень здобутих професійних знань, комунікативних умінь та навичок.

Формою вияву професійної самосвідомості майбутніх фахівців соціономічних професій є розуміння ними своєї соціальної позиції, професійних інтересів, нахилів, здібностей, характерологічних особливостей, рівня загальної та спеціальної готовності до професійної комунікативної діяльності, але при цьому усвідомлення власних психічних особливостей нерозривно пов'язано з певним ставленням до себе, з самооцінкою. Професійна самосвідомість і самооцінка сприяють формуванню в майбутніх фахівців соціономічних професій таких почуттів, як впевненість й оптимізм, які, в свою чергу, активізують їхню навчальну діяльність, сприяють бажанню здобувати професійні знання, розвивати свої комунікативні якості та здібності. Професійна самосвідомість майбутніх фахівців підвищує надійність, стійкість і стабільність цілеспрямованого розвитку професійної комунікативної компетентності.

Варто зазначити, що процес розвитку професійної комунікативної компетентності майбутніх фахівців соціономічних професій свідомий і керований та відбувається під час навчально-пізнавальної діяльності студентів і спирається на сучасні вимоги до таких фахівців.

Висновки. На нашу думку, для розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх фахівців соціономічних професій важливим є застосування відповідних психолого-дидактичних засобів, впровадження у навчально-виховний процес активних методів навчання, проблемного навчання, функціонування наукових гуртків й урахування індивідуальних форм роботи. Пізнання студентами-майбутніми фахівцями соціономічних професій себе і формування на цій основі певного ставлення до себе як до майбутніх фахівців, самоствердження та зміна самооцінки – усе це визначає професійне зростання студентів, в основі якого

лежить прагнення бути відповідальним за виконання професійних обов'язків, вміння спілкуватися з колегами й іншими людьми.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Образ «Я» як мета формування і розвитку особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 2 (19). – С. 30–40.
2. Бодалёв А. А. О взаимосвязи общения и отношений / А. А. Бодалёв // Вопросы психологии. – 1994. – № 1. – С. 122–126.
3. Грановская Р. М. Элементы практической психологии / Р. М. Грановская. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1988. – 560 с.
4. Дичківський С. І. Неперервна гуманітарна освіта – новий етап педагогічного мислення / С. І. Дичківський // Гуманітарні науки. – 2004. – № 2 (8). – С. 20–29.
5. Дуткевич Т. В. Практична психологія: вступ у спеціальність [навчальний посібник] / Т. В. Дуткевич, О. В. Савицька. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 256 с.
6. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність: [підручник для вищих пед. навч. заклад] / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. – К.: Вища школа, 1997. – 348 с.
7. Психологічний довідник учителя / упоряд.: В. Андрієвська; за заг. ред. С. Максименка. – К.: Главник, 2005. – Кн. 2. – 112 с.
8. Хроменко О. В. Методика преподавания психологии / О. В. Хроменко. – Ростов н/Д: Феникс, 2004. – 256 с.
9. Чепелева Н. В. Формування професійної компетентності психолога // Актуальні проблеми психології: наукові записки інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. Максименка С. Д. – К.: Ніка – Центр, 1999. – Вип. 19. – 286 с.

The article deals with psychological and didactic means of professionally significant personal maturity characteristics of future specialists sotsionomichnyh professions. The author argues that the development of professionally significant personal maturity characteristics of future specialists sotsionomichnyh occupations is important for appropriate psychological and didactic methods, implemented in the educational process of active learning methods and others. Knowledge of students, future professionals sotsionomichnyh professions themselves and form a basis for this attitude as future professionals, self-change and self-determined professional development of students, based on the desire to be responsible for performing professional duties, the ability to communicate with colleagues and other people.

Key words: psychological and didactic tools, personal maturity, future specialists sotsionomichnyh professions, self-esteem, communication, communicative competence.

Отримано: 20.11.2011 р.